

# ЕТНОПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ВИХОВНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ольга ТКАЧЕНКО (Кіровоград)

*У статті звертається увага на народні витoki ряду виховних ідей В. О. Сухомлинського, визначається цінність спадщини відомого педагога в контексті сучасних етнопедагогічних положень.*

*В статье обращается внимание на народные истоки ряда воспитательных идей В. А. Сухомлинского, определяется ценность наследия известного педагога в контексте современных этнопедагогических положений.*

*Ключові слова: виховні ідеї В. О. Сухомлинського, народна педагогіка, етнопедагогіка, етнопедагогічна компетентність учителя.*

**Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.** Модернізація сучасної системи освіти, зумовлена особливостями соціально-політичного та економічного розвитку сучасної України, світовими тенденціями демократизації, глобалізації, передбачає зміни концептуальних підходів до освіти, оновлення її змісту, технологій. Втілювати в життя ці зміни, вирішувати завдання сучасної загальної середньої освіти, серед яких зазначаються «виховання громадянина України; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй» [3, с. 3], здатен педагог, який враховує у своїй практиці здобутки світової педагогічної культури, традиційні механізми передачі етнокультурних цінностей, стереотипів поведінки та виховання, характеризується професійною мобільністю, спроможністю до діалогічного спілкування, тобто фахівець зі сформованою етнопедагогічною компетентністю. Образ такого педагога

віддзеркалюється з особи відомого вітчизняного педагога – Василя Олександровича Сухомлинського, що й пояснює наше прагнення переосмислити ідеї видатного земляка у контексті сучасних етнопедагогічних положень.

**Аналіз останніх досліджень з проблеми.** Проблеми професійної компетентності педагога, визначення різних її видів досліджували А. О. Деркач, І. О. Зімня, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, В. О. Сластьонін, Л. Л. Хоружа та інші. Здобутки народної педагогіки, у т.ч. української, описували Г. Н. Волков, В. Г. Кузь, Н. В. Лисенко, В. А. Мосіяшенко, Є. Н. Приступа, М. Г. Стельмахович, Є. І. Сявако. Усі ці науковці звертали увагу на роль В. О. Сухомлинського в розвитку української етнопедагогіки; місце засобів, традиційних для української народної педагогіки, в практиці видатного педагога з'ясовував В. Н. Ликов. Вагомість педагогічного досвіду В. О. Сухомлинського у світлі сучасних етнопедагогічних положень для модернізації системи середньої та вищої педагогічної освіти не знайшла достатнього визначення в науковій літературі, що й обумовило завдання цієї статті.

**Формулювання мети і завдань статті.** Проаналізувати педагогічні ідеї Василя Олександровича Сухомлинського з позицій сучасної етнопедагогіки з метою визначення їх цінності для фахівця в галузі освіти.

**Виклад основного матеріалу статті.** Етнопедагогіка більшістю сучасних науковців трактується як галузь педагогіки, предметом

вивчення якої є народна педагогіка. При цьому народну педагогіку часто визначають таким чином: «це галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються в панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання й навчання» [2, с. 225)].

Серед основних завдань етнопедагогіки Г. Н. Волков, В. С. Кукушин виокремлюють вивчення специфіки застосування народного педагогічного досвіду в сучасних умовах. Грамотно вирішити це завдання на практиці під силу лише педагогу, який має достатній рівень розвитку етнопедагогічної компетентності. Етнопедагогічну компетентність вчителя ми розглядаємо як різновид професійної компетентності педагога, особистісне утворення, що виявляє засвоєння фахівцем досвіду пізнавальної діяльності в галузі етнопедагогіки, емоційно-ціннісних відношень щодо нього, досвіду творчої діяльності в оперуванні етнопедагогічною інформацією, певного досвіду вирішення педагогічних проблем, пов'язаних із застосуванням на теоретичному та практичному рівнях надбань етнопедагогічної культури. Етнопедагогічна компетентність учителя сприяє формуванню в учнів патріотизму, толерантності, емпатійності, які виявляються актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз праць Василя Олександровича Сухомлинського показав, що ряд завдань, поставлених перед учителем сучасними умовами життя суспільства та обґрунтованих у межах етнопедагогіки, видатний педагог успішно вирішував ще в 50-60-і роки ХХ століття. Серед основних напрямків вирішення проблем етнопедагогічного характеру В. О. Сухомлинським можна виокремити наступні:

- ✓ відповідність виховних ідей народним традиціям;
- ✓ подібність головної мети виховання народним ідеалам;
- ✓ активне застосування в навчально-виховному процесі різноманітних традиційних для українців засобів виховання;
- ✓ природність запропонованих форм виховання і навчання школярів;
- ✓ єдність у практиці різних напрямків виховання і навчання дітей;
- ✓ організація педагогічного процесу із врахуванням звичаїв українського народу;
- ✓ врахування етнічних стереотипів у поведінці дітей та їхньому родинному вихованні.

Розглянемо окремі з цих напрямків.

Визнано, що народна педагогіка є одним з джерел сучасної педагогіки. Не випадково краші

виховні народні традиції живили й педагогічну творчість Сухомлинського. Це спостерігається вже у визначенні ним мети виховання. Так, педагог вважає важливим виховувати в учнів сердечність, уважність, чуйність, потребу в іншій людині, людяність [7, с. 554]. Навіть цей короткий перелік якостей дає змогу провести паралель з метою народного виховання, яка відомим дослідником української народної педагогіки М. Г. Стельмаховичем формулюється як «навчити кожного бути людиною» [4, с. 48]. Як весь інструментарій народної педагогіки націлений на досягнення цієї мети, так і педагогічна система Василя Олександровича пронизана ідеєю формування людяності.

Формування людяності починається з гуманності стосовно дитини. Любов до дітей в діяльності педагога виявляється в любові до людей, сердечності, теплоті, доброзичливості, баченні неповторності та захопленості особою кожного учня [6, с. 322]. За народною педагогікою, установка на самоцінність формується, коли дитині співають колискову (особливої ваги при виконанні набувають інтонації, погляд, торкання, безпосереднє звернення до дитини), розповідають казку, обов'язково звертають на неї увагу при зустрічі дорослих, націлюють на досягнення та участь у святах. Підростаючи, така дитина не уявлятиме свого життя без доброзичливості, привітності стосовно дорослих та дітей.

Любов до дітей, терплячість за народними традиціями пов'язані з оптимістичними орієнтаціями дорослих. «Диригентською паличкою» «музики дитинства» називає В. О. Сухомлинський оптимізм. «Оптимізм, віра в людину – невичерпне джерело творчої енергії, нервових сил, здоров'я вихователя та вихованця», - пише Василь Олександрович [8, с. 430]. Він наголошує на важливості для вчителя «безмежної віри в людину», яка дозволить зберегти врівноваженість у найскладніших педагогічних ситуаціях.

Гарною розрядкою в діяльності, засобом виявлення любові, доброзичливості, розуму, зняття напруженості, роздратованості в народі вважається гумор. Василь Олександрович Сухомлинський неприємне і дратуюче в діяльності радить представити у незвичному ракурсі, зробити смішним [8, с. 432]. Це сприяє налагодженню творчого самопочуття й, у той же час, є ознакою оптимізму, високого рівня творчого розвитку педагога.

Сухомлинський, будучи тонким психологом, звертає увагу на різноманітність сміху: «Він або боляче ранить, або лікує, підтримує, коли людська усмішка виявляє доброзичливість» [7, с. 581]. Надаючи особливого значення сміху як виховному засобу, Василь Олександрович наголошує на

необхідності пам'ятати українську народну мудрість, яка «таврує жорстокий сміх» [7, с. 580].

Розглядаючи доброзичливість як єдино можливу атмосферу дитячого колективу, педагог зосереджує увагу на важливості розумної доброти з боку вчителя та необхідності формування в учнів емоційної культури. Емоційна культура школярів дозволяє їм бути уважними, чутливими, толерантними, привітними, люб'язними у стосунках з різними людьми. На формування моральної культури, яка виявляється й у названих якостях, звертається увага в народних легендах, казках, прислів'ях та приказках.

Захоплення Василя Олександровича прислів'ями як педагогічними мініатюрами надихають його, на думку Г. Н. Волкова, на створення подібних афоризмів [1, с. 22]. Аналіз творів Сухомлинського свідчить, що таке ж захоплення викликають у нього й фольклорні твори інших жанрів. Тож, цінним виявляється те, що педагог збагачує уявлення дітей про народну мудрість не лише застосуванням відомих прислів'їв, приказок, народних афоризмів, крилатих висловів, притч, казок, оповідань, а й пропонує своїм учням твори, складені в дусі народної мудрості, залучає їх до літературної творчості.

До творчості вихованців Василя Олександровича надихало, у першу чергу, безпосереднє спілкування з природою, яке відбувалось у різні часи доби та пори року, та опосередковане через осмислення творів різних видів мистецтва. Варто згадати, що в народній практиці з перших днів життя дитина сприймала об'єкти природи у натуральному вигляді та їх художні образи. Художні образи природи наповнювали мамині колискові, потішки, забавлянки, казки. Природа приходила у життя дитини через гру, іграшку, закличку, зговірку, лічилку. Відчуття себе у єдності з природою формувалось і під час оперування традиційною атрибутикою українських народних ігор, яка виготовлялась з природних матеріалів (м'яч, гилка, бабка, ступа, тичка, цурка, кляк, скраклі, швигалка, диркало, джгут, крем'ях, громак тощо).

Особливої привабливості набувала природа під час виконання перших тривалих доручень. Працюючи на городі в різні періоди розвитку рослин, дитина відчувала їх запахи, кольори, форми, слідувала за змінами в природі. Без спостереження не обходилося й під час пастушкування. Спочатку об'єктом спостережень виступали рослини, птахи, домашні тварини. Перебування пастушка у полі, в лісі збагачувало чуттєвий досвід та створювало умови для творчості.

Трудові обов'язки та доручення дітей поступово ускладнювались. Догляд за тваринами та рослинами розвивав у них

спостережливість, відповідальність, вправність, емпатійні здібності. Батьки, дідусі та бабусі знайомили дітей і з традиційними ремеслами. Оволодіння уміннями садівника, пасічника, різьбяра, коваля, гончара заставляли дітей спостерігати за деревами, бджолами, комахами, відчувати та диференціювати якості природного матеріалу, з яким вони працювали, уявляти результати своєї праці, отримувати задоволення від безпосереднього спілкування з природою.

М.Г.Стельмахович звертає увагу на те, що батьки у спілкуванні з дітьми майже всі життєві явища пов'язували з природою, тим самим на підсвідомому рівні намагаючись передати своїм дітям уявлення про єдність людини з природою. Важливим аспектом виховання в українців вважалось прищеплення дітям любові до землі [4, с. 191]. Дорослі власним прикладом показували, як потрібно виявляти свою любов і пошану до землі.

Гармонія життя людини, на думку українців, пов'язана із здоров'ям, з природою, здоров'я можна зберегти лише у єдності з природою, загартовуючись. М.Г.Стельмахович зазначає, що важливим засобом народної педагогіки вважаються «оздоровчі сили природи – сонячні промені, свіже повітря і вода.» [4, с. 205]. І на думку В. О. Сухомлинського, якісному фізичному вихованню дітей сприяє гармонія з природою, життя в природі та за законами природи, дотримання режиму життєдіяльності, збереження природних пристосувань організму тощо.

Сухомлинський теж споглядання, милування природою поєднував з трудовою діяльністю вихованців, націленою на збереження та примноження краси природи, намагався викликати у вихованців «гордість від того, що виросло власноруч посаджене дерево». Турботу «про живу природу» Василь Олександрович вважав умовою об'єднання, «становлення колективу» [6, с. 580].

Слід зазначити, що в пропагуємих Василем Олександровичем ідеях трудового виховання виявляється особлива повага до народних традицій. Сухомлинський це підкреслює у своїх працях: «Ми не придумували цієї системи. Це одвічні традиції народної педагогіки: діти допомагають трудитися батькам, батьки не можуть у своїй праці обійтися без дітей; як тільки дитина навчилася нести своєю рукою ложку від тарілки до рота, вона працює – не для того, щоб потренуватися в праці, а тому, що ніхто з людей, які оточують дитину, без праці не уявляє собі життя». Глибина розуміння В. О. Сухомлинським української народної педагогіки дозволяє йому ратувати за раннє залучення дітей до «справжньої продуктивної праці» [8, с. 554].

Педагог мудрість народної педагогіки вбачає в позитивному впливі на дитину стомлюючої праці, з потом і мозолями. Він пише: «Ми переконалися, що тільки завдяки праці, в якій є піт і мозолі, і втома, людське серце стає чуйним, ніжним. Завдяки праці людина стає здатною пізнавати навколишній світ серцем. Дитина-трудівник, підліток-трудівник бачить людей зовсім не так, як той, хто не знає справжньої праці» [8, с. 554]. При цьому Василь Олександрович вважає, що віками створена система виховання зорієнтована на врахування посиленості для дитини певної праці.

Як і в народній педагогіці, в практиці Василя Олександровича Сухомлинського не існує чіткої межі між різними напрямками виховання. Розкриваючи тонкощі трудового виховання, він звертається й до певних аспектів морального. Педагог вважає, що «людські взаємини розкриваються найяскравіше в праці – коли один щось створює для іншого» [8, с. 555].

Саме раннє залучення до праці, «радість праці для людей», радісне спілкування з іншими людьми, на думку Сухомлинського, сприяє переростанню праці в духовну потребу, формуванню «гордості за самого себе», за свою сім'ю, за рідну землю [7, с. 506]. Таким чином, педагог, опираючись на здобутки народної педагогіки, простежує особливості формування у дітей працелюбності, патріотизму, звертає увагу на зв'язок цих якостей з бережливістю. «Разом з почуттям гордості за свою працю для людей, - пише Василь Олександрович, - батьки передають заповідь народної педагогіки: бережіть створене дідами й батьками, дорожте їхньою працею» [7, с. 507].

Важливим аспектом трудового, морального та естетичного виховання в народній педагогіці вважається колективна творчість (ігри, хоровий спів під час праці, створення будівель, організація святкових дій тощо). В. О. Сухомлинський колективну творчість вважає засобом розвитку дитини та зняття напруження, створення творчого самопочуття учасників педагогічного процесу [8, 427]. Колективна творчість переключує увагу всіх дітей і вчителів на нове цікаве заняття, вимагає духовної єдності, взаємного обміну інтелектуальними цінностями, знімає загальне напруження, дозволяє вчителю побачити учнів і себе в новому світлі, повернутись до адекватної самооцінки та оцінки дій вихованців. Колективну творчість вихованців Сухомлинського виявляли під час народних ігор, виконання колективних творчих завдань на уроках, під час свят, часто співзвучних з традиційними народними святами (свято врожаю, свято птахів тощо).

В. О. Сухомлинський підкреслював переваги народних традицій в родинному вихованні. Більшість проблем родинного виховання дослідник розв'язує завдяки зверненню до народної мудрості – традиційної виховної практики та фольклору [5]. Заслугою Сухомлинського можна вважати його гарну обізнаність з умовами життя вихованців, врахування етнічних особливостей родинного виховання дітей, тобто наявних етнічних стереотипів у поведінці учнів та їхніх батьків.

**Висновки і перспективи подальших розвідок.** Таким чином, В. О. Сухомлинський свою педагогічну систему ґрунтує на досягненнях народної педагогіки, в першу чергу, української. Талант видатного педагога виявився у здатності вирішувати проблеми етнопедагогічного характеру на основі певних знань про народну педагогіку, досвіду творчої діяльності в оперуванні етнопедагогічною інформацією, певного досвіду вирішення педагогічних проблем, пов'язаних із застосуванням на практичному рівні надбань етнопедагогічної культури, у тому числі формування людяності, працелюбності, патріотизму.

Педагогічні надбання В. О. Сухомлинського мають цінність для удосконалення організації педагогічного процесу в середній загальноосвітній та вищій педагогічній школах. Перспективами вивчення визначеної нами проблеми є з'ясування специфіки застосування згаданого матеріалу в процесі університетської підготовки педагогів та удосконалення професійної майстерності вчителів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волков Г. Н. Этнопедагогика / Г. Н. Волков. – М.: «Академия», 1999. – 168 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: «Либідь», 1997. – 374 с.
3. Закон України «Про загальну середню освіту» // [www.mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua).
4. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
5. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.
6. Сухомлинський В. О. Як любити дітей // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1980. – Т. 5. – С. 308-326.
7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 403-641.
8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 419-657.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА.

**Ткаченко Ольга Михайлівна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

*Наукові інтереси:* проблеми формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя, становлення його етнопедагогічної компетентності.